

STANISŁAW ARASZCZUK

PWT Wrocław

PBN-ID: 3940147

ORCID: 0000-0002-9168-7551

**Diecezjalne Komisje Liturgiczne
jako postulat reformy liturgicznej.
Perspektywa polska**

**Diocesan Liturgical Commissions
as a Call for a Liturgical Reform. A Polish Perspective**

Abstract

The first document of the Second Vatican Council's renewal, the *Sacrosanctum Concilium* constitution, was promulgated on 4 December 1963. The instructions formulated in that constitution are the foundation for the liturgy reform. They enable the faithful to fully, consciously and actively participate in the celebration of the mysteries of the Church. Among other issues, the constitution called for the establishment of a liturgical commission in each diocese to promote liturgical activities under the direction of the bishop (see Article 45 of *Sacrosanctum Concilium*). The article attempts to answer the question of whether that call has already been delivered on. The assessment of liturgical commissions in different dioceses in terms of their operation to date and effectiveness may vary. In most dioceses of the Church in Poland, they played a very positive role in the reception of the liturgical renewal of Vatican II. It seems that at the present time, in the light of various signs of a crisis of the Church, diocesan liturgical commissions should take decisive actions in respect of the liturgical formation of the clergy and lay faithful, especially with regard to preparing them for liturgical ministry.

Keywords: Liturgical renewal, Diocesan Liturgical Commission, liturgical formation.

Streszczenie

Pierwszy dokument odnowy soborowej – konstytucja *Sacrosanctum Concilium* – został uchwalony 4 grudnia 1963 r. W dokumencie tym są zamieszczone wskazania, które stanowią fundament reformy liturgii oraz służą pełnemu, świadomemu i czynnemu udziałowi wiernych w sprawowaniu tajemnic Kościoła. Jednym z postulatów Konstytucji liturgicznej było utworzenie w poszczególnych diecezjach Komisji Liturgicznych, by popierały działalność liturgiczną pod kierunkiem biskupa (por. KL 45). Artykuł stara się odpowiedzieć na pytanie, czy postulat ten został już zrealizowany. Dotychczasową działalność Komisji Liturgicznych w poszczególnych diecezjach i ich skuteczność można różnie oceniać. W większości diecezji Kościoła w Polsce odegrały one bardzo pozytywną rolę w recepcji liturgicznej odnowy soborowej. Wydaje się, że obecnie, wobec różnych przejawów kryzysu Kościoła, Diecezjalna Komisja Liturgiczna powinna podejmować zdecydowane działania w sprawie liturgicznej formacji duchowieństwa i wiernych świeckich, szczególnie w ich przygotowaniu do liturgicznych posług.

Słowa kluczowe: odnowa liturgiczna, Diecezjalna Komisja Liturgiczna, formacja liturgiczna.

Pierwszy dokument odnowy soborowej – konstytucja *Sacrosanctum Concilium* – został uchwalony 4 grudnia 1963 r. W dokumencie tym są zamieszczone wskazania, które stanowią fundament reformy liturgii oraz służą pełnemu, świadomemu i czynnemu udziałowi wiernych w sprawowaniu tajemnic Kościoła. Jednym z postulatów Konstytucji liturgicznej było utworzenie w poszczególnych diecezjach Komisji Liturgicznych, by popierały działalność liturgiczną pod kierunkiem biskupa (por. KL 45). Rodzi się pytanie, czy postulat ten został już zrealizowany. Pytanie to jest wciąż aktualne, gdyż w wielu diecezjach w Polsce widoczny jest kryzys formacji liturgicznej duchowieństwa i wiernych świeckich. Odpowiedź na to pytanie jest jednym z ważnych zadań, które pokaże kierunek zmian, jakie powinny być podjęte w duszpasterstwie liturgicznym w Kościele w Polsce. Nie wystarczy bowiem badanie tego, co zostało zrealizowane odnośnie do ustanowienia Diecezjalnych Komisji Liturgicznych, ale trzeba pokazać pewien proces, który związany jest z recepcją Konstytucji o liturgii świętej w Kościele w Polsce. W recepcji odnowy liturgicznej istotne wydaje się zdiagnozowanie obecnej sytuacji odnośnie do realizacji wskazań Konstytucji liturgicznej dotyczących zadań Diecezjalnej Komisji Liturgicznej. Stąd też kierunkowe pytanie jest następujące: Jak funkcjonują Diecezjalne Komisje Liturgiczne w Kościele w Polsce? Główną tezę analiz wyznacza stwierdzenie, że w wielu diecezjach w Polsce Diecezjalne

Komisje Liturgiczne nie podejmują dyskusji na tematy związane z problemami, jakie pojawiają się w obszarze formacji liturgicznej duchowieństwa i wiernych świeckich. Dlatego też postulat ten, związany z reformą liturgiczną, jeszcze nie jest w pełni zrealizowany.

1. Geneza Diecezjalnej Komisji Liturgicznej i jej zadania

Reforma liturgiczna Soboru Watykańskiego II możliwa była dzięki wieloletniej wyłożonej pracy wielu ekspertów i duszpasterzy, którzy przed soborem wytyczyli kierunki i przygotowali najważniejsze wskazania dotyczące zmian w liturgii. Już papież św. Pius X w 1903 r. w *motu proprio „Tra le sollecitudini”* wyraził życzenie, aby w każdej diecezji ustanowiono organ dla popierania muzyki sakralnej. Papież pisał: „Celem dokładnego przeprowadzenia powyższych rozporządzeń zechcą Biskupi, jeżeli tego jeszcze nie uczynili, w diecezjach swych ustanowić specjalną komisję, składającą się z osób w sprawach muzyki kościelnej rzeczywiście kompetentnych, których obowiązkiem będzie czuwać nad muzyką, wykonywaną w kościołach diecezji. Członkowie Komisji pilnować mają, by muzyka była nie tylko dobrą, ale by odpowiadała siłom śpiewaków i by zawsze była wzorowo wykonywaną”¹. Natomiast w 1924 r. papież Pius XI założył Papieską Komisję Centralną do spraw Sztuki Kościelnej i wydał zarządzenie, w którym polecał, aby w diecezjach ustanowiono organ dla popierania sztuki sakralnej².

Pierwszym dokumentem Kościoła powszechnego, który zaleca, by w każdej diecezji powstał organ dla popierania apostołstwa liturgicznego, jest encyklika papieża Piusa XII *Mediator Dei* z 1947 r. W dokumencie tym papież napisał: „Prze- to upominamy was, Czcigodni Bracia, abyście w waszej diecezji lub okręgu kościelnej jurysdykcji waszej zechcieli ustalić i uporządkować sposoby uczestnictwa ludu w czynnościach liturgicznych, trzymając się przepisów «Mszału», zarządzeń Świętej Kongregacji Obrzędów oraz Prawa Kanonicznego, tak by wszystko odbywało się w należyтым porządku i z godnością i niechaj nie będzie wolno nikomu, nawet kapłanowi, dowolnie używać świątyn jakby dla eksperymentów. Dlatego pragniemy, aby w poszczególnych diecezjach była ustanowiona Rada dla popierania apostołstwa liturgicznego, jak już istnieje Rada dla muzyki kościelnej i sztuki, aby dzięki waszej czujnej pieczy wszystko odbywało się starannie w myśl roz-

¹ Pius X. 1903–1904. „*Motu proprio Tre le sollecitudini*”. *Acta Apostolicae Sedis* 24: 329–339.

² Por. Beata Skrzydlewska. 1997. „Ochrona zabytków sztuki na podstawie dokumentów kościelnych”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 67: 36.

porządzeń Stolicy Apostolskiej”³. Jest rzeczą zmienną, że tego rodzaju organy istniały już przedtem w niektórych krajach, zwłaszcza w Belgii, i z wielkim pożytkiem ściśle współpracowały z hierarchią nad rozwojem ruchu liturgicznego. Papież, zapewne pod wpływem idei ruchu liturgicznego, zamieścił w tym dokumencie zdanie, które być może miało wpływ na sformułowanie zawarte w Konstytucji o liturgii świętej. Papież Pius XII stwierdził: „Pragniemy, aby w poszczególnych diecezjach były ustanowione rady dla popierania apostołstwa liturgicznego, jak już istnieją dla muzyki kościelnej i ochrony sztuki, aby dzięki waszej [biskupów] pieczy wszystko odbywało się w myśl rozporządzeń Stolicy Apostolskiej”. Natomiast Konstytucja o liturgii świętej mówi: „Jest rzeczą pożądaną, aby kompetentna terytorialna władza kościelna (...) ustanowiła Komisję Liturgiczną, z którą współpracowałyby znawcy liturgii, muzyki i sztuki kościelnej oraz duszpasterstwa. Jeżeli to możliwe, niech tej komisji służy pomocą Instytut Duszpasterstwa Liturgicznego mający wśród swoich członków, w razie potrzeby, także świeckich wybitnych znawców tej dziedziny. Zadaniem komisji będzie kierowanie życiem liturgicznym na danym terenie pod przewodnictwem wspomnianej terytorialnej władzy kościelnej oraz przeprowadzanie studiów i koniecznych doświadczeń, ilekroć będzie chodziło o przedstawienie Stolicy Apostolskiej proponowanych przystosowań” (KL 44). W kolejnym numerze Konstytucja stwierdza: „Z tej samej racji należy ustanowić w poszczególnych diecezjach Komisję Liturgiczną, by popierała działalność liturgiczną pod kierunkiem biskupa. Niekiedy może się okazać słuszne, aby kilka diecezji utworzyło jedną komisję, która przez wspólne zamysły rozwijałaby działalność liturgiczną” (KL 45).

Kontynuacją postanowienia soborowego odnośnie do powoływania diecezjalnych Komisji Liturgicznych był nakaz papieski Pawła VI sformułowany w *motu proprio* „*Sacra Liturgiam*” z 25 stycznia 1964 r. W nim to, powołując się na apostolską powagę, nakazuje oraz postanawia, „aby stosownie do przepisów art. 45 i 46 Konstytucji Liturgicznej, w każdej diecezji powstała Komisja (Rada), która pod kierunkiem biskupa będzie się troszczyła o lepsze poznanie i pielęgnowanie liturgii”.

Szczegółowe zadania Diecezjalnych Komisji Liturgicznych zostały określone najpierw przez Stolicę Apostolską w instrukcji *Inter oecumenici* z 26 września 1964 r. w następujący sposób:

- 1) zapoznanie się ze stanem działalności duszpasterstwa liturgicznego w diecezji;

³ Pius XII. 1947. „Encyklika *Mediator Dei*”. *Acta Apostolicae Sedis* 39: 521–600.

- 2) dokładnie urzeczywistniać to, co kompetentna władza ustaliła w dziedzinie liturgii, jak również zwracać uwagę na studia oraz inicjatywy, które gdzie indziej dokonują się na tym polu;
- 3) poddawać i popierać różne inicjatywy praktyczne, które mogą się przyczynić do postępu liturgii, zwłaszcza zaś, gdy chodzi o pomaganie kapłanom już pracującym w winnicy Pańskiej;
- 4) w poszczególnych wypadkach, albo też nawet dla całej diecezji, podsuwać odpowiednie i stopniowe plany pracy duszpasterskiej w dziedzinie liturgii, wskazywać albo też powoływać nadających się ludzi, którzy w tej sprawie mogą przy sposobności dopomagać kapłanom oraz proponować odpowiednie środki czy pomoce;
- 5) usilnie zabiegać, by inicjatywy, podejmowane dla pielęgnowania życia liturgicznego w diecezji, postępowały naprzód przy jednomyślniej i wzajemnej pomocy innych (nr 45e)⁴.

Konferencja Episkopatu Polski w okresie posoborowym dwukrotnie zatwierdza statut dla Diecezjalnych Komisji Liturgicznych. Po raz pierwszy 24 stycznia 1968 r., a po raz drugi 21 czerwca 1991 r.⁵ O zadaniach Diecezjalnej Komisji Liturgicznej pisał ks. Roman Michałek. Analizując dokumenty Kościoła, napisał, że przypomnienie mnóstwa „zadań Diecezjalnej Komisji ds. Liturgii w świetle Dokumentów Kościoła świętego” niejednego może przerazić. Chodziło jednak o przedstawienie programu maksymalnego. Doświadczenie zaś i roztropność wskaże, jak ten program można i jak należy realizować w konkretnych okolicznościach⁶.

Wśród najważniejszych zadań Diecezjalnej Komisji Liturgicznej ks. Michałek wymienia te, które odnoszą się do Komisji Liturgicznej Episkopatu Polski, i te, które wspomagają funkcjonowanie diecezji. Wśród zadań w odniesieniu do Komisji Liturgicznej Episkopatu można wyodrębnić:

- Komisja Diecezjalna powinna utrzymywać łączność z Komisją Episkopatu oraz nadsyłać jej swoje wnioski;

⁴ Kongregacja Obrzędów. 1964. „Instrukcja *Inter Oecumenici*”. Wiadomości Diecezjalne (Katowice) 11–12: 129–144.

⁵ Komisja Episkopatu Polski. 1996. „Ramowy Statut Diecezjalnej Komisji do Spraw Liturgii i Duszpasterstwa Liturgicznego”. *Liturgia Sacra* 3–4: 111–116.

⁶ Roman Michałek. 1981. „Zadania Diecezjalnej Komisji do spraw Liturgii w świetle dokumentów Kościoła”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 34 (1): 64–71.

- Komisja powinna wykonywać prace zlecone przez Komisję Episkopatu, np. przygotowanie polskich przekładów nowych ksiąg i dokumentów liturgicznych albo wydanie opinii o projektach takich przekładów.

Natomiast wśród zadań w stosunku do organów diecezjalnych ks. Michałek wskazuje:

- Diecezjalna Komisja ds. Liturgii jest przede wszystkim organem doradczym i wykonawczym biskupa i jego Kurii.
- Pomaga ordynariuszowi miejsca i Kurii w kierowaniu życiem liturgicznym diecezji oraz w formacji liturgicznej kapłanów i ludu Bożego.
- Komisja przygotowuje projekty liturgicznych dekretów, instrukcji dla diecezji oraz odpowiedzi na wątpliwości przedstawione przez kapłanów i wiernych.
- Komisja wskazuje bądź opracowuje materiały używane w liturgii, tj. schematy oraz teksty nabożeństw liturgicznych i pozaliturgicznych.
- Komisja ds. Liturgii powinna współdziałać z Komisją ds. Muzyki Sakralnej oraz Komisją ds. Sztuki Sakralnej; wskazane jest, by te trzy Komisje zbierały się i razem omawiały i rozwiązywały wspólne zadania.
- Komisja Liturgiczna ma obowiązek czuwać nad formacją liturgiczną służby ołtarza.
- Komisja powinna współpracować z Wydziałem Katechetycznym Kurii, mając na względzie liturgiczne wychowanie dzieci i młodzieży.
- Komisja powinna czuwać nad skutecznym i wszechstronnym wychowaniem liturgicznym alumnów w seminarium duchownym.
- Naczelnym zadaniem Diecezjalnej Komisji Liturgicznej w odniesieniu do kapłanów i wiernych jest liturgiczne ich wychowanie oraz wyrobienie w kapłanach większego zrozumienia dla roli, jaką liturgia spełnia w duszpasterstwie⁷. Zadania te wymienia także Ramowy Statut Diecezjalnej Komisji do Spraw Liturgii i Duszpasterstwa Liturgicznego⁸.

Jak zauważył ks. prof. H. J. Sobeczko, nowy statut zmienił nazwę Komisji, a tym samym wytyczył jej nowe cele i zakres działalności. Ma to być Komisja do Spraw Liturgii i Duszpasterstwa Liturgicznego. Duszpasterstwo to należy do istotnych zadań każdej parafii. Jego jakość i skuteczność uzależniona jest od

⁷ Michałek. 1981. „Zadania Diecezjalnej Komisji do spraw Liturgii w świetle dokumentów Kościoła”, 71.

⁸ Komisja Episkopatu Polski. 1996. „Ramowy Statut Diecezjalnej Komisji do Spraw Liturgii i Duszpasterstwa Liturgicznego”, 114–115.

wielu czynników, ale jednym z istotnych pozostanie właśnie formacja duchowieństwa i wiernych⁹. Dlatego też Diecezjalna Komisja Liturgiczna jest przede wszystkim organem doradczym i wykonawczym biskupa diecezjalnego. Celem jej jest pomaganie w szerzeniu i umacnianiu życia liturgicznego w diecezji, wydawanie opinii w sprawach liturgicznych, przyczynianie się do wychowania liturgicznego duchowieństwa i wiernych oraz pomaganie w rozwijaniu duszpałsterstwa liturgicznego.

2. Organizacja pracy Diecezjalnych Komisji Liturgicznych w Kościele w Polsce

Po zakończeniu obrad Soboru Watykańskiego II Kościół w Polsce wraz z całym Kościołem powszechnym stanął wobec problemu interpretacji uchwał soborowych, także w zakresie podejścia do reformy liturgicznej. Już od chwili ogłoszenia Konstytucji liturgicznej ujawniły się bowiem dwa zasadnicze kierunki interpretacji zasad odnowy liturgicznej. Zwolennicy pierwszego uważali, że postanowienia tej Konstytucji określają wprawdzie pewien etap rozwoju świadomości Kościoła, umacniają go przez precyzyjne sformułowania, ale równocześnie te same dekryty inspirują i otwierają nowy etap świadomości liturgicznej ludu Bożego, znajdując wyraz w realizacji kolejnych faz programu reformy soborowej. Taką postawę można określić mianem charyzmatycznej. Inni natomiast byli przekonani, że postanowienia Soboru wytyczą wąskie i nieprzekraczalne ramy, poza które nie wolno wykraczać, a cały wysiłek realizacji postanowień Soboru należy skupić na literalnej egzegezie i wyciąganiu z nich praktycznych wniosków. To podejście, wyrażające się w tendencji, by nie zmieniać nic aż nie poleci tego władza centralna, było charakterystyczne dla tych Kościołów narodowych czy lokalnych, które nie dysponowały doświadczeniem ruchu liturgicznego. Takie stanowisko można określić mianem rytualno-legalistycznym¹⁰. Mimo tych różnic w interpretacji dokumentów Soboru zaprogramowana przez Konstytucję liturgiczną reforma musiała być wprowadzana i realizowana w Kościołach lokalnych. Zadanie to spoczywało przede wszystkim na krajowych episkopatach. Krajowe Konferencje Biskupów określały sposób postępowania w przyjmowaniu zasad odnowionej liturgii. W realizacji recepcji Konstytucji o liturgii świętej

⁹ Helmut Jan Sobeczko. 1996. „Znaczenie Diecezjalnej Komisji Liturgicznej”. *Liturgia Sacra* 3–4: 47.

¹⁰ Piotr Waleńdzik. 2012. „Miejsce liturgii w nauczaniu pasterskim kard. Stefana Wyszyńskiego”. Warszawa: Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, 82–83.

w Kościele w Polsce Episkopat Polski musiał liczyć się z trudnościami natury obiektywnej, które były od niego niezależne, a które znacznie opóźniały wprowadzanie reformy. Trzeba przypomnieć, iż soborowa reforma liturgiczna zastała w Polsce

grunt nieprzygotowany. Dla wielu reforma była prawdziwym zaskoczeniem. Nic więc dziwnego, że zwłaszcza w początkowej fazie napotykała na różnego rodzaju opory. Trudności te wynikały przede wszystkim z sytuacji społeczno-politycznej, w której znalazł się Kościół w Polsce, a także brakiem instytucji zajmujących się liturgią i duszpasterstwem liturgicznym, które byłyby w stanie przygotowywać tłumaczenia i potrzebne materiały formacyjno-duszpasterskie. Dokument soborowy wyraźnie zalecał, aby wprowadzeniu reformy liturgicznej „służył pomocą Instytut Duszpasterstwa Liturgicznego” (KL 44). Niestety, takiego instytutu brakowało i brakuje w Polsce do dnia dzisiejszego. Dlatego też w recepcji reformy liturgicznej w Kościele w Polsce wielką rolę miały odegrać proponowane przez Konstytucję o liturgii świętej i inne dokumenty posoborowe Diecezjalne Komisje Liturgiczne.

Ważnym założeniem Konferencji Episkopatu w recepcji założeń reformy liturgicznej było całkowite podporządkowanie sobie spraw liturgii i jej odnowy. Wszystkie ważniejsze decyzje liturgiczne podejmowane były większością głosów na posiedzeniach plenarnych Konferencji Episkopatu. Miało to decydujący wpływ na działalność zarówno Komisji Liturgicznej Episkopatu, jak też Diecezjalnych Komisji Liturgicznych. Stąd też dwa lata po powołaniu Diecezjalnych Komisji Liturgicznych, 24 stycznia 1968 r. Konferencja Episkopatu Polski zatwierdziła Ogólnopolski Projekt Statutu dla Diecezjalnych Komisji Liturgicznych, w którym poszerzyła zakres ich działań. Dotychczas prace koncentrowały się przede wszystkim wokół wprowadzania w życie odnowionych, posoborowych ksiąg liturgicznych. Zmiany dotyczyły zarówno form pracy formacyjnej, jak i duszpasterstwa liturgicznego. Opracowaniu statutu towarzyszyły szerokie konsultacje. Bp Franciszek Jop zwołał najpierw do Nysy przewodniczących już istniejących Komisji z terenu całej Polski. Poprosił także o nadesłanie ewentualnych już istniejących statutów. W oparciu o nadesłane materiały bp Jop opracował projekt statutu, który rozesłał do poszczególnych diecezji oraz członkom Komisji Liturgicznej Episkopatu. Po naniesionych poprawkach projekt został przyjęty przez Komisję 4 stycznia 1968 r., a następnie zyskał aprobatę Konferencji Episkopatu na posiedzeniu plenarnym 24 stycznia 1968 r. i tego samego dnia doręczony wszystkim ordynariuszom¹¹.

¹¹ Helmut Jan Sobeczko. 1985. „Prace Komisji Liturgicznej Episkopatu Polski nad realizacją Konstytucji liturgicznej w Polsce w latach 1963–1975”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 37: 290–312.

Po 23 latach Konferencja Episkopatu Polski obradująca w Łodzi w dniach 21–22 czerwca 1991 r. dokonała rewizji dotychczasowego Statutu Diecezjalnej Komisji Liturgicznej. Opracowano nowy dokument: Ramowy Statut Diecezjalnej Komisji do Spraw Liturgii i Duszpasterstwa Liturgicznego¹². Określał on zakres kompetencji i zadań Komisji Liturgicznych, zwiększał zarówno obowiązki, jak i zadania Komisji. W swoich pracach Diecezjalna Komisja Liturgiczna kierowała się wytycznymi Stolicy Apostolskiej, wskazaniem Konferencji Episkopatu Polski¹³ oraz zaleceniami biskupa diecezjalnego. Czuwała nad poprawnym sprawowaniem liturgii, tłumaczyła i wprowadzała w życie nowe przepisy i zalecenia Stolicy Apostolskiej oraz Konferencji Episkopatu Polski¹⁴.

Trzeba zauważyć, że w początkowym etapie recepcji reformy liturgicznej Diecezjalne Komisje Liturgiczne kierowały życiem liturgicznym na terenie diecezji. Jako organ doradczy i wykonawczy biskupa odnawiały i umacniały życie liturgiczne. Wspomagały zarówno osoby świeckie, jak i kapłanów w realizacji dzieła odnowy liturgicznej. Zakres zagadnień podejmowanych przez ich przewodniczących i poszczególnych członków był różnorodny, ale zawsze zmierzał do oceny aktualnego stanu reformy liturgicznej. Należy stwierdzić, że Diecezjalne Komisje Liturgiczne w dużym stopniu przyczyniły się do ożywienia ducha reformy oraz wspomagały rozwój duszpasterstwa liturgicznego w Kościele w Polsce. Nic więc dziwnego, że w latach 60. powstała większość Diecezjalnych Komisji Liturgicznych w Polsce.

Organizowanie pracy Diecezjalnych Komisji Liturgicznych w Kościele w Polsce najlepiej ilustruje powołana przez bpa F. Jopę Komisja Liturgiczna diecezji opolskiej. Pierwszą rzeczą, jaką zrobił bp Jop, było zreorganizowanie powołanej jeszcze przed soborem (1959) Komisji ds. Liturgii i Muzyki Kościelnej. Pierwszym krokiem było mianowanie 8 września 1965 r. nowego sekretarza Komisji. Został nim ks. lic. Helmut Sobeczko – nowy wykładowca liturgiki w Wyższym Seminarium Duchownym Śląska Opolskiego w Nysie. Zasadnicza jednak reorganizacja Komisji zaczęła się w 1967 r. Najpierw powiększono jej skład do 7 osób, a w styczniu następnego roku do 12 osób. W skład Komisji weszli: rektor seminarium (przewodniczący), profesor liturgiki (sekretarz), 5 profesorów przedmiotów pastoralnych i śpiewu, 4 proboszczów i 1 zakonnik. Pierwsze posiedzenie Komisji, które zapoczątkowało jej prace według nowego statutu, odbyło się 29 marca 1968 r. Ko-

¹² Konferencja Episkopatu Polski. 1996. „Ramowy Statut Diecezjalnej Komisji do Spraw Liturgii i Duszpasterstwa Liturgicznego”, 111–116.

¹³ Sobeczko. 1985. „Prace Komisji Liturgicznej Episkopatu Polski nad realizacją Konstytucji Liturgicznej w Polsce w latach 1963–1975”, 290–312.

¹⁴ Sobeczko. 1996. „Znaczenie Diecezjalnej Komisji Liturgicznej”, 39–48.

lejne posiedzenia plenarne miały miejsce zasadniczo raz w roku, częściej jednak zbierały się mniejsze zespoły, które zajmowały się zagadnieniami szczegółowymi i przygotowywały projekty dokumentów Komisji. Były one potem przesyłane wszystkim członkom do wglądu i oceny przed ich ostatecznym przyjęciem. Każdorazowo spotkaniom tym przewodniczył bp Jop, który wprowadzał w tematykę prac i zachęcał do intensywnej pracy nad odnową życia liturgicznego w diecezji¹⁵.

Należy zauważyć, że reorganizacji Diecezjalnej Komisji Liturgicznej bp Jop dokonał w czasie, kiedy jako przewodniczący krajowej Komisji Liturgicznej przedkładał do zatwierdzenia Konferencji Episkopatu Polski opracowany przez siebie projekt statutu dla wszystkich Komisji Diecezjalnych. W działaniach bpa F. Jopa widać ogromne doświadczenie organizacyjne, a także znajomość zasad odnowy liturgicznej. Zaowocowało to w materiałach, które Komisja publikowała. Z nich widać, że prace Komisji skupiły się zasadniczo na wprowadzeniu w życie polskojęzycznych wersji nowych ksiąg liturgicznych i adaptacji dotychczasowych form duszpastersko-liturgicznych w duchu odnowionej liturgii. Ponadto z działalnością Komisji wiąże się ściśle również szeroki zakres prac formacyjnych wśród duchowieństwa i wiernych. Bp Jop wiedział, że formacji liturgicznej duchowieństwa i wiernych świeckich nie można prowadzić przez centralne i ogólnopolskie instytucje. Dlatego też na posiedzeniu Episkopatu Polski 15 października 1966 r. przedstawił konkretny projekt, który przewidywał oparcie całej pracy formacyjnej, związanej z wprowadzeniem reformy liturgicznej w parafiach, na Diecezjalnych Komisjach Liturgicznych. Biskupowi Jopowi chodziło o stworzenie takich warunków prawno-organizacyjnych i o powołanie w diecezjach takich zespołów ludzi, którzy byłiby w stanie pokierować całym procesem odnowy liturgicznej w diecezji i parafiach¹⁶.

Na pracy Komisji Liturgicznej diecezji opolskiej wzorowały się inne diecezje. Tak jak w diecezji opolskiej, plan pracy Komisji na poszczególne lata omawiano na posiedzeniach plenarnych, które zasadniczo odbywały się raz w roku, chyba że pojawiły się ważne kwestie, którymi miała się zająć Komisja. Częściej natomiast zbierano się w mniejszych zespołach, omawiając zagadnienia szczegółowe albo projekty dokumentów Komisji, które sekretarz przysyłał następnie wszystkim członkom Komisji w celu ich oceny, aby po dyskusji zatwierdzić ostateczny tekst. Uchwały i opracowania Komisji uzyskiwały moc obowiązującą po zatwierdzeniu ich przez biskupa diecezjalnego. Nad ich wykonaniem czuwał kurialny referent.

¹⁵ Por. Erwin Mateja. 2013. „Wprowadzanie soborowej odnowy liturgicznej na przykładzie diecezji opolskiej”. *Liturgia Sacra* 19 (2): 357–369.

¹⁶ Sobeczko. 1996. „Znaczenie Diecezjalnej Komisji Liturgicznej”, 43.

Jak zaznacza ks. prof. H. J. Sobeczko, bp Jop realizował w swojej diecezji odnowę liturgiczną zgodnie z zaleceniem dokumentów posoborowych, nie ograniczając się jedynie do wprowadzenia zewnętrznych zmian obrzędowych, ale troszcząc się przede wszystkim o pogłębienie i lepsze zrozumienie teologicznych podstaw odnowy. Realizował to zgodnie z wypracowaną przez siebie koncepcją oparcia całego procesu odnowy liturgicznej na Diecezjalnej Komisji Liturgicznej, do której powołał i odpowiednio przygotował zespół ludzi.

Z doświadczenie diecezji opolskiej w organizowaniu pracy Diecezjalnej Komisji Liturgicznej korzystały inne diecezje. Analizując urzędowe pisma diecezji w Polsce z tego okresu, możemy zauważyć, że wiele rozwiązań związanych z recepcją odnowy liturgicznej czerpano z doświadczenia Kościoła opolskiego. Zwłaszcza te diecezje, których ordynariuszami byli biskupi pochodzący ze Śląska, np. abp B. Kominek czy bp W. Pluta, sposób recepcji odnowy liturgicznej i pracy Diecezjalnej Komisji Liturgicznej wzorowały na doświadczeniu bpa F. Jopa i diecezji opolskiej. Przykładowo: w skład pierwszej Archidiecezjalnej Komisji Liturgicznej i Muzyki Sakralnej archidiecezji wrocławskiej weszli: bp Andrzej Wronka (przewodniczący), ks. dr Tadeusz Rybak (sekretarz), ks. prał. dr Stanisław Turkowski, ks. prof. dr Jan Krucina, ks. prof. Leon Pęcherek, ks. dr Leon Czaja, ks. Jan Dębski, o. Euzebiusz Kowalla. Ustalono także zadania, którymi powinna zająć się Komisja. Jednym z nich była liturgiczna formacja duchowieństwa według założeń odnowy liturgicznej. Ponieważ byli kapłani, którzy z rezerwą odnosi się do reformy liturgicznej, postanowiono, że jedna z serii Rejonowych Dni Skupienia dla duchowieństwa będzie poświęcona odnowionej liturgii Mszy św.¹⁷

Zgodnie z postanowieniami soborowej Konstytucji o liturgii świętej (KL 45 i 46) bp Pluta dekretami z 29 listopada 1965 r. ustanowił Diecezjalną Komisję Liturgiczną, Diecezjalną Komisję Muzyki Kościelnej i Diecezjalną Komisję Sztuki Kościelnej. Dekretem z tego samego dnia mianował także ośmiu proboszczów-doradców. Po ustanowieniu diecezji gorzowskiej, co nastąpiło 28 czerwca 1972 r., bp Wilhelm Pluta powołał dekretem z 25 stycznia 1974 r. Diecezjalną Komisję Liturgiczną w nowych strukturach kościelnych. Dokumenty wydane przez bpa W. Plutę świadczą o jego wielkiej trosce w sprawę odnowy liturgicznej w powierzonym mu Kościele gorzowskim, a także wizji organizowanego w diecezji gorzowskiej duszpasterstwa liturgicznego. W dekrecie powołującym Diecezjalną Komisję Liturgiczną w nowych strukturach diecezji gorzowskiej bp Wilhelm

¹⁷ Por. Tomasz Biszko. 2009. „Recepcja odnowy liturgicznej Soboru Watykańskiego II w archidiecezji wrocławskiej do 1992 roku”. Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny, 78–89.

Pluta stwierdził, że jej zadaniem będzie troska o lepsze poznanie i pielęgnowanie liturgii w diecezji. Kolejnym celem, który określił, było dostosowanie do miejscowych warunków, szczególnie we wspólnocie parafialnej, postanowień Konstytucji o liturgii świętej. Wszystko to miało odbywać się zgodnie z zaleceniami i zarządzeniami Stolicy Apostolskiej oraz Konferencji Episkopatu Polski¹⁸.

Z perspektywy lat należy wskazać wielkie zasługi bpa F. Jopa w sposób recepcji odnowy liturgicznej w Kościele w Polsce. Diecezjalne Komisje Liturgiczne ściśle współpracowały z Komisją Liturgiczną Episkopatu Polski, a strategia Episkopatu polegała na całkowitym podporządkowaniu sobie spraw liturgii, jej odnowy i sposobu wprowadzenia jej w Polsce. Dotyczyło to zwłaszcza liturgicznej formacji duchowieństwa. Dzięki zaangażowaniu bpa F. Jopa problem formacji liturgicznej duchowieństwa został właściwie postawiony. Dzięki działalności Diecezjalnych Komisji Liturgicznych zwrócono także uwagę na potrzebę liturgicznej formacji wiernych. Komisje Liturgiczne ustanowione przez biskupów przyczyniały się do popierania liturgii, muzyki oraz sztuki religijnej w ich diecezjach, a także działały zgodnie z intencją i rozporządzeniami biskupa. Można również zauważyć, że w poszczególnych diecezjach prace Komisji Liturgicznych koncentrowały się przede wszystkim na wprowadzeniu w życie posoborowych ksiąg liturgicznych, natomiast w zmieniających się warunkach Kościoła w Polsce zwrócono większą uwagę na pogłębieniu form pracy formacyjnej oraz duszpasterstwa liturgicznego.

3. Zadania Diecezjalnej Komisji Liturgicznej sześćdziesiąt lat po uchwaleniu Konstytucji o liturgii świętej

Sześćdziesiąt lat po uchwaleniu Konstytucji o liturgii świętej nadal aktualne jest wskazanie, aby powstały i funkcjonowały Diecezjalne Komisje Liturgiczne. Cała uwaga takiej Komisji winna być skierowana na rozwój duszpasterstwa liturgicznego w diecezji. Dlatego też należy najpierw rozpoznać stan aktualny tego duszpasterstwa w diecezji oraz znaleźć takie rozwiązania, które umożliwiłyby realizację formacji liturgicznej duchowieństwa i wiernych świeckich. Należy zauważyć, że Diecezjalna Komisja Liturgiczna, składająca się z różnych specjalistów, jest nie tylko pomocą w dziedzinie liturgii, ale również muzyki kościelnej, sztuki sakralnej oraz w innych działach duszpasterstwa. Komisja, gromadząca ludzi

¹⁸ Por. Andrzej Hładki. 2023. „Rola biskupa Wilhelma Pluty w recepcji posoborowej odnowy liturgicznej w diecezji zielonogórsko-gorzowskiej”. Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny, 61–65.

gotowych udostępnić wyniki swojej pracy dla zintensyfikowania duszpasterstwa liturgicznego w diecezji, powinna współpracować również z innymi specjalistami spoza swojego grona. Wówczas wypracowywane inicjatywy staną się pomocne dla rozwoju życia liturgicznego w diecezji. Współpraca zaś i jednomyślność w podejmowaniu decyzji stanowią klimat owocnej współpracy i są istotnym warunkiem skutecznego działania Komisji na rzecz zdynamizowania duszpasterstwa liturgicznego¹⁹. W swych założeniach Diecezjalna Komisja Liturgiczna powinna pracować z udziałem biskupa ordynariusza. Oprócz prowadzonych dyskusji, które zmierzają do rozwiązania danego problemu liturgicznego, komisje opracowują szczegółowe problemy liturgiczne w diecezji. Sześćdziesiąt lat po opublikowaniu Konstytucji o liturgii świętej pojawia się pytanie: Skoro zadania Diecezjalnej Komisji Liturgicznej są tak ważne dla formacji liturgicznej duchowieństwa i wiernych świeckich, to dlaczego w niektórych diecezjach w Polsce nie działają Komisje Liturgiczne? Odpowiedź na to pytanie stanowi ważny głos w dyskusji nad źródłami kryzysu Kościoła w Polsce. Należy zauważyć, że brak odpowiedniej formacji liturgicznej duchownych i wiernych świeckich może być jedną z przyczyn tego kryzysu.

Niektórzy zauważają, że istnieją trzy główne źródła współczesnego kryzysu wiary: sekularyzacja wiary, sekularyzacja liturgii i sekularyzacja miłości. Te trzy źródła łączą się zasadniczo w jedno. Kiedy traci się nadprzyrodzony zmysł wiary, łaski i liturgii, z konieczności wkracza się w świecką, zsekularyzowaną rzeczywistość, w której Bóg nie jest na pierwszym miejscu. Dlatego też podjęcie tego tematu w pracach Diecezjalnej Komisji Liturgicznej jest tak ważne, bo jeśli Bóg nie jest na pierwszym miejscu w celebracji liturgii, zaczynamy zadawać pytanie: Po co w ogóle uczestniczymy w liturgii? Należy stale przypominać, że liturgia jako dzieło Chrystusa jest też czynnością Kościoła: „Urzeczywistnia ona i łączy Kościół jako widzialny znak komunii Boga i ludzi przez Chrystusa. Włącza wiernych w nowe życie wspólnoty. Zakłada świadome, czynne i owocne uczestnictwo wszystkich” (KKK 1071). W liturgii Oblubienica Chrystusa, którą jest Kościół, celebrowa przede wszystkim Misterium Paschalne swojego Pana, bo w nim głównie dokonało się dzieło odkupienia ludzi i doskonałe uwielbienie Boga (por. KKK 1067). Wydaje się, że ważnym zadaniem Diecezjalnej Komisji Liturgicznej w obecnych czasach jest dbanie o poziom formacji liturgicznej, rozumienia oraz aktywnego, świadomego i pobożnego uczestnictwa w liturgii. W naszych czasach wkroczyła ona bowiem w stan, który można by określić jako kryzysowy. Niezro-

¹⁹ Kazimierz Matwiejuk. 1999. „Recepcja odnowy liturgicznej Soboru Watykańskiego II w diecezji siedleckiej. Studium liturgiczno-pastoralne”. Siedlce: Wydawnictwo Diecezji Siedleckiej Unitas, 151.

zumienie ducha liturgii powoduje, że wierni, w ślad za celebrazem, nie uczestniczą w sposób dojrzały w liturgii. Ta przypomina niekiedy spotkanie towarzyskie pozbawione odniesienia do misterium zbawienia. Dlatego też niektórzy szukają w rycie przedsoborowym tego, co mogą znaleźć w odnowionej liturgii, jeżeli jest ona dobrze celebrowana. Liturgia powinna być sprawowana pięknie, bez dziwactw, ale i bez rutyny i pośpiechu. Diecezjalne Komisje Liturgiczne powinny dbać o *ars celebrandi* liturgii w diecezjach, gdyż w sposobie celebracji liturgii decyduje się przyszłość wiary i Kościoła. Dzisiaj pilnie potrzebne jest świadome przywrócenie znaczenia i wartości sakralności liturgii katolickiej oraz właściwej jej celebracji, która powinna również poprzez gesty wyrażać zdrową doktrynę liturgiczną w jej integralności i kompletności. Ważnym zadaniem tej Komisji jest także ukazywanie ducha liturgii i przepisów liturgicznych, dbanie o jej sprawowanie, o *ars celebrandi* oraz stosowanie mistagogii liturgicznej, czyli wtajemniczanie w rozumienie znaków i obrzędów liturgicznych.

Natura świętej liturgii domaga się pełnego, świadomego i czynnego udziału wszystkich wiernych w obrzędach liturgicznych. Liturgia jako kult Kościoła, w którym lud Boży doświadcza uświęcającej mocy Boga i oddaje Mu chwałę, z natury swojej zakłada czynne uczestnictwo tych, którzy są obecni w czasie jej sprawowania (por. KL 26). Diecezjalna Komisja Liturgiczna winni dążyć do osiągnięcia takiego stanu uczestnictwa w lokalnym Kościele. Nie we wszystkich diecezjach ludzie świeccy uczestniczą w sposób aktywny w życiu liturgicznym swoich parafii. Wciąż do rzadkości należy pełnienie przez nich różnych posług liturgicznych, zwłaszcza jako lektorów, nadzwyczajnych szafarzy Komunii albo uczestników służby muzycznej. Aktywność grup parafialnych kształtuje się różnie w poszczególnych parafiach. W tej dziedzinie jest jeszcze wiele do zrobienia.

Kolejnym obszarem, którym powinny zająć się Diecezjalne Komisje Liturgiczne, jest ujednoczenie w Kościele w Polsce przygotowania do wykonywania posług liturgicznych. Wśród podstawowych rodzajów posługiwania w Kościele można wyróżnić: święcenia (*ordinatio*), posługi ustanowione na stałe (*ministeria*), czasowe funkcje (*munera*) i urzędy zlecone świeckim przez członka hierarchii.

W związku z listem apostolskim papieża Franciszka *Spiritus Domini*²⁰ z 10 stycznia 2021 r. Konferencja Episkopatu Polski 11 czerwca 2021 r. wydała *De-kret ogólny w sprawie wieku i przymiotów kandydatów do posługi stałego lektora-tu i akolitatu, nie będących kandydatami do święceń*. Kandydatkom i kandydatom

²⁰ Franciszek. 2021. „List apostolski *Spiritus Domini*” (10.01.2021), (17.01.2023). https://www.vatican.va/content/francesco/pl/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio-20210110_spiritus-domini.html.

do przyjęcia posług stałego lektoratu i akolitu można udzielić tych posług po ukończeniu przez nich 25. roku życia. Przyjęcie posług powinno być poprzedzone odpowiednim przygotowaniem, w ramach którego rozwinięte i ukształtowane zostaną przymioty określone w dekreście²¹.

Papież Franciszek w ogłoszonym 10 maja 2021 r. *motu proprio* „*Antiquum ministerium*”²² ustanowił kolejną posługę – katechisty. Posługa katechisty jest związana pośrednio ze sprawowaniem liturgii, ponieważ pierwszym obszarem apostołstwa katechisty jest przepowiadanie i formacja wiary. Jakkolwiek w dokumentach kościelnych dotyczących posługi katechisty zaznaczono, że niektóre z tych zadań są wypełniane pod nieobecność kapłana bądź diakona, to jednak część z nich wchodzi w zakres zadań istniejących już wcześniej posług, tj. akolity czy lektora. Obecnie w Episkopacie Polskim trwają prace nad dokumentem, w które zaangażowane są trzy podmioty: Komisja Wychowania Katolickiego, Komisja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów oraz Zespół ds. Nowej Ewangelizacji. Będzie on zawierał opis posług katechisty, lektora i akolity, wskazania dotyczące powoływania kandydatów do tych posług, a także zasady formacji. W te prace powinny być także zaangażowane Diecezjalne Komisje Liturgiczne, aby ostateczna wersja wydanego przez Episkopat Polski dokumentu była szeroko przedyskutowana, a później przyjęta i realizowana.

Ważnym zadaniem, którym powinny zająć się Diecezjalne Komisje Liturgiczne, jest odpowiednie przygotowanie do stałego diakonatu. Tradycja diakonatu stałego sięga czasów apostołskich. Diakon pełnił funkcje liturgiczne, nauczycielskie i charytatywne w Kościele. Również pisma Ojców Kościoła potwierdzają od początku hierarchiczną strukturę Kościoła, łącznie z urzędem diakonatu. Do V w. w Kościele zachodnim diakonat był instytucją rozwijającą się, a jego rolę i pozycję potwierdzały liczne sobory oraz praktyka kościelna. W następnych wiekach z różnych powodów diakonat zanikł, stając się jedynie stopniem przejściowym do kapłaństwa. W XVI w. Sobór Trydencki dążył do wskrzeszenia tego urzędu, lecz nie powziął żadnych konkretnych uchwał w tej sprawie²³. Zasady formacji przygotowawczej kandydatów do diakonatu stałego i potem ich posługiwania określają ogólne przepisy Kościoła, a na terenie naszego kraju również

²¹ Konferencja Episkopatu Polski. 2021. (10.01.2021). „https://episkopat.pl/wp-content/uploads/2021/12/Dekret-og%C3%B3lny-Akolici-i-lektorzy-DO-recognitio_20211202.pdf”, nr 1–2.

²² Franciszek. 2021. „List Apostolski *Antiquum Ministerium*” (10.05.2021), (24.05.2021). https://www.vatican.va/content/francesco/pl/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio-20210510_antiquum-ministerium.pdf.

²³ Andrzej Krzystek. 2015. „Odnowa liturgiczna pięćdziesiąt lat po ogłoszeniu Soborowej Konstytucji *Sacrosanctum Concilium* w Metropolii Szczecińsko-Kamieńskiej”. *Colloquia Theologica Ottaniana* 2: 117.

odpowiednie wytyczne Konferencji Episkopatu Polski. Wytyczne zostały przyjęte podczas 369. Zebrania Plenarnego Konferencji Episkopatu Polski, które odbyło się w Warszawie w dniach 9–10 czerwca 2015 r., na podstawie uchwały nr 19/369/2015 z 9 czerwca 2015 r.²⁴

W dokumencie tym znajdują się istotne informacje, które mogą posłużyć w pracy Diecezjalnej Komisji Liturgicznej. Wytyczne Episkopatu wskazują, że „w formacji przyszłych diakonów stałych szczególne miejsce mają osoby i instytucje, z którymi spotyka się kandydat w różnych sytuacjach. Osobami tymi są: biskup diecezjalny lub wyższy przełożony kandydata, moderatorzy z Ośrodka Formacji Diakonów Stałych, duchowni, pod których kierunkiem kandydat odbywa praktykę, oraz wspólnoty, z których kandydat wyrasta i w których pełni posługę” (nr 31). Ważne jest przypomnienie, że „formacja doktrynalna diakona stałego winna być analogiczna do przygotowania prezbitera (...). Kandydat na stałego diakona powinien mieć ukończone pełne studia teologiczne (magisterskie). W przypadkach uzasadnionych biskup diecezjalny może zdecydować inaczej, np. skrócić okres przygotowania lub nakazać uzupełnienie studiów po przyjęciu święceń diakonatu” (nr 59).

Jak widać z powyższego, przed Diecezjalną Komisją Liturgiczną jest wiele zadań, aby w liturgii realizował się żywy Kościół. Papież Franciszek w adhortacji apostolskiej *Evangelii gaudium* zwraca uwagę, że Kościół ewangelizuje i jest ewangelizowany przez piękno liturgii (por. nr 24). Z drugiej strony papież podkreśla, że wśród niektórych katolików „zauważa się ostentacyjną troskę o liturgię, o doktrynę i prestiż Kościoła (...). W ten sposób życie Kościoła zamienia się w obiekt muzealny albo własność niewielu” (por. nr 95). Dlatego też Diecezjalna Komisja Liturgiczna powinna dawać szczegółowe wskazania liturgiczne, aby wszyscy, zarówno kapłani, jak i świeccy, pamiętali, że liturgia nie tylko przypomina wydarzenia, dzięki którym dokonało się nasze zbawienie, ale wciąż aktualizuje je i uobecnia w każdym pokoleniu wierzących, stając się w ten sposób wezwaniem do życia nimi na co dzień, do świadectwa nadziei i miłości.

Zakończenie

Dotychczasową działalność Komisji Liturgicznych w poszczególnych diecezjach i ich skuteczność można różnie oceniać. W większości diecezji Kościoła

²⁴ Konferencja Episkopatu Polski. 2015. „Wytyczne dotyczące formacji, życia i posługi diakonów stałych w Polsce (09.06.2015)”, https://liturgista.pl/?page=liturgy_norms&content=document&label=2015-06-09-D-KEP-WDS.

w Polsce odegrały one bardzo pozytywną rolę w recepcji odnowy liturgicznej. W niektórych jednak diecezjach, ze względu na brak specjalistów w zakresie wiedzy liturgicznej, nie miały takiej możliwości. Dlatego też „czasami może się okazać właściwe, aby kilka diecezji utworzyło jedną Komisję” (KL 45). Wydaje się również, że Diecezjalna Komisja Liturgiczna powinna działać w ścisłej łączności z liturgiczną komisją Episkopatu Polski, od której powinna otrzymywać różnego rodzaju wsparcie, a zwłaszcza wskazania, jak należy interpretować przepisy liturgiczne. Należałoby też organizować przynajmniej raz w roku spotkanie przewodniczących Diecezjalnej Komisji Liturgicznej z członkami komisji liturgicznej Episkopatu Polski. Takie spotkania pomogłyby ujednoczyć liturgiczną formację kandydatów do różnych posług liturgicznych w Kościele w Polsce.

Bibliografia:

- Biszko Tomasz. 2009. „Recepcja odnowy liturgicznej Soboru Watykańskiego II w archidiecezji wrocławskiej do 1992 roku”. Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny.
- Franciszek. 2021. „List apostolski *Spiritus Domini*” (10.01.2021), (17.01.2023). https://www.vatican.va/content/francesco/pl/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio-20210110_spiritus-domini.html.
- Franciszek. 2021. „List Apostolski *Antiquum Ministerium*” (10.05.2021), (24.05.2021). https://www.vatican.va/content/francesco/pl/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio-20210510_antiquum-ministerium.pdf.
- Hładki Andrzej. 2023. „Rola biskupa Wilhelma Pluty w recepcji posoborowej odnowy liturgicznej w diecezji zielonogórsko-gorzowskiej”. Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny: 61–65.
- Konferencja Episkopatu Polski. 1996. „Ramowy Statut Diecezjalnej Komisji do Spraw Liturgii i Duszpasterstwa Liturgicznego”. *Liturgia Sacra* 3–4: 111–116.
- Konferencja Episkopatu Polski. 2021. „Dekret ogólny w sprawie wieku i przymiotów kandydatów do posługi stałego lektoratu i akolitu, niebędących kandydatami do święceń”. (10.01.2021). https://episkopat.pl/wp-content/uploads/2021/12/Dekret-og%C3%B3lny-Akolici-i-lektorzy-DO-recognitio_20211202.
- Konferencja Episkopatu Polski. 2015. „Wytyczne dotyczące formacji, życia i posługi diakonów stałych w Polsce (09.06.2015)”, (10.01.2021). https://liturgista.pl/?page=liturgy_norms&content=document&label=2015-06-09-D-KEP-WDS.
- Kongregacja Obrzędów. 1964. „Instrukcja *Inter Oecumenici*”. *Wiadomości Diecezjalne* (Katowice) 11–12: 129–144.

- Krzystek Andrzej. 2015. „Odnowa liturgiczna pięćdziesiąt lat po ogłoszeniu Soborowej Konstytucji *Sacrosanctum Concilium* w Metropolii Szczecińsko-Kamieńskiej”. *Colloquia Theologica Ot-taniana* 2: 105–138.
- Mateja Erwin. 2013. „Wprowadzanie soborowej odnowy liturgicznej na przykładzie diecezji opolskiej”. *Liturgia Sacra* 19 (2): 357–369.
- Matwiejuk Kazimierz. 1999. „Recepcja odnowy liturgicznej Soboru Watykańskiego II w diecezji siedleckiej. Studium liturgiczno-pastoralne”. Siedlce: Wydawnictwo Diecezji Siedleckiej Unitas.
- Michalek Roman. 1981. „Zadania Diecezjalnej Komisji do spraw Liturgii w świetle dokumentów Kościoła”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 34 (1): 64–71.
- Pius X. 1903–1904. „*Motu proprio Tre le sollecitudini*”. *Acta Apostolicae Sedis* 24: 329–339.
- Pius XII. 1947. „Encyklika *Mediator Dei*”. *Acta Apostolicae Sedis* 39: 521–600.
- Skrzydłowska Beata. 1997. „Ochrona zabytków sztuki na podstawie dokumentów kościelnych”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 67: 36.
- Sobczko Helmut Jan. 1985. „Prace Komisji Liturgicznej Episkopatu Polski nad realizacją Konstytucji liturgicznej w Polsce w latach 1963–1975”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 37: 290–312.
- Sobczko Helmut Jan. 1996. „Znaczenie Diecezjalnej Komisji Liturgicznej”. *Liturgia Sacra* 3–4 (2): 39–48.
- Sobór Watykański II. 2002. „Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*”. Poznań: Palottinum, 48–78.
- Waleńdzik Piotr. 2012. „Miejsce liturgii w nauczaniu pasterskim kard. Stefana Wyszyńskiego”. Warszawa: Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej.

STANISŁAW ARASZCZYK, prof. dr hab., prezbiter diecezji legnickiej, prof. PWT we Wrocławiu, kierownik Katedry Liturgiki, Homiletyki i Kultury Muzycznej Kościoła. Autor kilku książek oraz wielu artykułów o tematyce liturgicznej.

E-mail: araszczuk@pwt.wroc.pl